

Vetrovi kao mitološka bića u predstavama južnih Slovena u istočnom delu Balkana

Tanja Petrović

The article explores the relationship of beliefs and notions related to South-Slavic «wind-like» mythological beings such as (h)ala and lam(n)ja, and the lexicon belonging to the semantic sphere «wind names» in the Eastern Balkan area. It is shown that the most salient characteristics of these mythological beings (they are strong, gluttonous, bring diseases and destroy harvests) are used as a motivation for names of particular winds, which confirms high similarity (and often equality) between meteorological phenomena such as wind or storm, and mythological beings in the notions of South Slavs.

Govoreći o predmetu psihološke antropologije, Vendina (1998: 39) ističe da jezik “служит одновременно и инструментом упорядочивания мира, и зеркалом этнического мировидения”. Tvorba reči, njihova semantika i motivacija u ovom kontekstu mogu biti dragoceni izvor podataka o načinu konceptualizacije slike sveta kod govornika određenog jezika. Analiza leksičke motivacije reči koje pripadaju određenoj semantičkoj sferi omogućava nam da dođemo do saznanja o tome “какие элементы внеязыковой действительности и как словообразовательно маркируются, а также задуматься над вопросом, почему они удерживаются сознанием” (*op. cit.*, 40). Izbor karakteristike koja će se naći u osnovi leksičke oznake tog predmeta ili pojave istovremeno ukazuje na to da je za nosioce datog jezika i date kulture ta karakteristika iz nekog razloga relevantna¹.

Slika (ili kulturni model) sveta koju iščitavamo iz jezika može se odrediti kao jezička interpretacija sveta kroz njegovu segmentaciju, opis, uređenje i po pravilu i ocenu (Maćkiewicz 1999), odnosno kao “сокращенное и упрощенное отображение всей суммы представлений о мире внутри данной традиции, взятых в их системном и операционном аспектах” (Топоров 1982: 163). Čovekov pokušaj da svetu prida značenje i unese red u njega označava se kao *rad na stvaranju nomosa* (Todorova 1999: 203), koji odlikuje tipizacija i stvaranje kategorija u koje svrstavamo svoje utiske iz spoljašnjeg sveta. Rad na stvaranju nomosa vrši se putem jezika, odnosno kroz proces imenovanja. Njegova dva osnovna cilja su stabilnost i jasnoća, odnosno konačnost (*loc. cit.*; isp. i Bruner/Goodnow/Austin 1986). Proces davanja imena, ističe Mladenova (1998: 7), podrazumeva klasifikaciju svaki put kada se stvori novo ime. Jedna karakteristična osobina ili funkcija iz mentalne predstave o referentu izabira se da bude motiv za novo imenovanje.

¹ Isp. i mišljenje Nikolaeva (1983: 235-236) koja, govoreći o ulozi kvalitativnih prideva u formiranju slike sveta, ističe: „Приписывая предметам и явлениям окружающего мира те или иные объективно присущие им свойства, человек демонстрирует свое безразличие к этим свойствам”.

Polazeći od ovih teza, u ovom radu predstaviću leksiku kojom se u slovenskim govorima istočnog dela Balkana imenuju vetrovi,² a preciznije onaj deo leksike koji je motivisan konceptualizacijom vetra kao mitološkog bića. Za analizu je odabrana leksika iz istočnog dela južnoslovenskog areala, pre svega zato što u načinu života njenih korisnika, koji svakako utiče na izbor leksičkih sredstava i njihovu brojnost, postoje velike sličnosti, koje su našle svoj odraz i u jeziku.³ U primorskom pojasu u zapadnom delu Balkanskog poluostrva, gde vetar ima veoma važnu funkciju u moreplovstvu i ostalim aktivnostima vezanim za more, i nazivi za njega zbog toga na neki način predstavljaju *termines technici* i odlikuju se osobinama karakterističnim za takvu leksiku; zato se imena za vetrove često preuzimaju iz drugih jezika (pre svega italijanskog⁴). U istočnom, pretežno zemljoradničkom i stočarskom delu Balkana, međutim, imena vetrova formiraju se od domaćeg leksičkog materijala, te je moguće uspostaviti vezu između njihove motivacije i jezičke slike sveta njihovih korisnika.

Još jedna činjenica koja može biti izvor podataka o slici sveta i sistemu vrednosti jednog naroda je brojnost leksema u nekom jeziku koje pripadaju određenoj semantičkoj sferi. Nazivima vetrova u srpskohrvatskom jeziku, pre svega njihovim morfološkim osobinama, bavio se Mihajlović (1966) koji, dajući opsežan materijal naziva za vetrove na ovom terenu, ističe njihovo ogromno bogatstvo, a ta se konstatacija može proširiti i na čitav južnoslovenski areal. Objašnjenje za izuzetno veliki broj leksema kojima južni Sloveni označavaju vetrove svakako treba tražiti u uticaju koji vetrovi imaju na njihov svakodnevni život, a taj uticaj povezan je sa njihovim načinom života u prošlosti, u kome su zemljoradnja i stočarstvo bili glavne aktivnosti i osnovni izvori sredstava za život.⁵ Bogatstvo tvorbeno markirane leksike u semantičkoj sferi prirodnih pojava, ističe Vendina (*op. cit.*, 43) okrenuto je “к тем атмосферным явлениям, которые определяют среду обитания [человека] и связаны с его биологическим выживанием”.

Vetar kao mitološko biće

U narodnim predstavama Slovena vetar se personifikuje – zamišlja se kao živo biće a) koje se kreće, b) na čiju se “volju” može uticati, c) koje je akter određenih radnji, i d) čija pojava ima određene posledice po čoveka i svet koji ga okružuje – pre svega po njegovo zdravlje i imanje. Navedeni elementi u narodnim predstavama povezuju ili poistovećuju vetrove sa mitološkim bićima; za slovensku tradicionalnu kulturu je, naime,

² Leksika srpskih i makedonskih govora analizirana u ovom radu potiče iz etnografskih i leksikografskih izvora, dok je leksika iz bugarskih govora uglavnom dobijena u Arhivu Ideografskog rečnika bugarskih dijalekata, univerzitet “Kliment Ohridski” u Sofiji.

³ Na ovu sličnost ukazuje i Mladenova (1998: 3-4), koja ističe “convergence in language and culture observable now in the Eastern Balkan peninsula (...) In spite of the unwillingness common to people of various nationalities in the Balkans to admit it, they are driven by much the same spirit and understanding of the world and hold similar values.”

⁴ Npr. *lebić* (Lopud, Deanović 1954: 163), *lebičada* (Hvar, Mihajlović 1966: 112) < it. libbici “vetar koji duva iz Libije”, *grego* (Lopud, Deanović 1954: 158) < it. “vetar koji duva iz Grčke”, *fortuna* (Lopud, Deanović 1954: 157), *termuntana* (Vrbnik na Krku, Žic 1899: 238), *tramontana* (Boka, Nakićenović 1913: 419), *tremuntana* (Korčula, Mihajlović 1966: 117), *trunba marina* (Vrbnik na Krku, Žic 1899: 238), *meštral*, *garbin* (Poljica, Ivanišević 1903: 208), *ragan* (Lopud, Deanović 1954: 168) < it. uragan itd.

⁵ Na isti način, Kovačev (1996: 58) veoma ograničen fond astronima kod Rusa objašnjava „земледельческим характером их деятельности, которая не зависела в такой степени от расположения звезд на небе, в какой это было для путешественников и мореплавателей, которым небо всегда верно служило и надежными часами, и выверенными географическими картами”.

karakteristična isprepletanost predstava o mitološkom biću i vremenskim prilikama (jak vetar, stihija). “Specifičnost uzajamne veze ‘demon – stihija’ ne uključuje samo predstave o demonskim oblicima nepogoda, nego se nepogode poimaju i kao ispoljavanje aktivnosti mitskih bića, sfera njihovog boravišta, način njihovog kretanja, sredstvo koje prenosi bolest, štetu” (Bjeletić 2002: 81; isp. Плотникова 2001). Na poklapanje predstava o mitološkom biću i vetru ukazuju i sledeće leksičke potvrde: sh. *vetruška* “vihor, vila koja po narodnom verovanju, pokreće vrtložni vetar” (Zaglavak, RSANU), bug. *стихия* «zmaj sličan hali; vetar, vihor, samovila; samovila i stihija su ‘sestre-vihruške» (Геров; isp. Плотникова 1988: 123), rus. dij. *вихор* «vihor, nečista sila koja kao da se nalazi u vihoru», *вихорный* «mitsko biće», *вихорь* «nečisti duh» (СПНГ). Takođe, Плотникова (2000: 248-249) ističe da se na balkanskoslovenskoj teritoriji predstave o vetru i vihoru vezuju i za mitološka bića tipa *vila*, *samovila*, *samodiva* (Rodopi, Pirin, Makedonija, zapadna Bugarska, istočna Srbija, jadranska obala), a u zapadnoj Bugarskoj se prepliću i predstave o *vetru-samodivi* i *vetru-hali* (isp. i Bjeletić 2002: 77); isp. i bug. *самовила*, *самодива* ‘jak vetar’. U Skopskoj kotlini, nastanak vetra koji se kovitla objašnjava se time da se na visini tuku vile. Mak. *vetrišta* i *vile* su identični pojmovi, dok se bug. *вихрушки* ponašaju kao *hale* – fijuču i savijaju se (Плотникова 2001).

Personifikiranje vetra je u osnovi onih obrednih praksi kojima se vetar nastoji «odobrovoljiti». Tako su u Makedoniji rasprostranjeni rituali pozivanja vetra na ručak ili večeru na Uskrs ili Sрни ponedeljak; u nekim vojvođanskim selima su posle ručka (na Božić) odlazili na gumno i napijali zdravicu vetru (Bosić 1985: 156). Isto tako, da bi se vetar «odobrovoljio» da duva u vreme vejanja žita, iznosili su mu hranu (specijalni hleb, mleko, rakiju) i govorili: «Ајде, ветре, да вечераме, а летоска на гумно да ни дуваш» (SD I, 358, s.v. ветер). Radi vetra povoljnog po stoku i prinose, Makedonci slave S. Iliju, a Srbi Sv. Stefana, koga zovu i *Sveti Stevan Vetroviti*. U Bosanskoj Krajini Sv. Atanasije i Sv. Sisoje poštuju se kao *vjetreni sveci*, koji zrelo klasje i suvo seno čuvaju od vetra. (*loc. cit.*). Od vetra i nepogode ili njima ekvivalentnih demona (*h*)*ale*, *lam(n)*je, selo i prinose štite i «dobri» vazdušni demoni-zaštitnici koji se na istoku balkanskoslovenskog areala nazivaju sh. *zmaj*, *zmajevit čovek*, *zmajevi čovek*, *alovit čovek*, mak. *змеј*, *змех*, bug. *змеј*, *змај* (Плотникова 1998a: 159). U okolini Kruševca zabeleženo je verovanje, da vinograde čuva *ala* koja se, kada se približava druga, štetna *ala* u vidu gradonosnih oblaka, pretvara u pticu ili pile i upušta u borbu sa njom. Ukoliko «dobra» *ala* izgubi bitku, domaćinovo imanje propada. Zato se uoči Božića izgovarao blagoslov Sačuvaj Bože našeg čuvara alu (Zečević 1981: 152-153). Prema predanju iz Rodopa u bugarskoj, selo je imalo *lamju* sa devet glava i devet repova koja ga je čuvala od Turaka i razbojnika, a prema srpskom predanju sa Kopaonika, *hala* kraju u kome živi obezbeđuje rodnost i štiti ga od delovanja drugih hala (SM, 331, s.v. *lamja*). Isp. i tekstove basmi protiv gradonosnih oblaka iz Dragačeva: *Nazad, nazad alo! Vamo je veća ala, čuvaj se!* (*op. cit.*, 560, s.v. *hala*); *Ne idi alo na alu!* | *Ova moja ala dosta | taki’ ala progutala!* (Толстой / Толстая 1981: 58).

Kretanje vetra

Personifikacija vetra ogleda se i u činjenici da se vetar, osim glagolom sh. *duvati*, bug. *дыха*, karakteriše glagolima koji impliciraju kako polaznu tačku kretanja,⁶ tako i

⁶ U razmatranom arealu, izuzetno su brojni i nazivi vetrova motivisani pravcem iz koga vetar duva. Taj pravac može biti uspostavljen u okviru apsolutnog sistema orijentacije (strane sveta, određene geografske

semantički elemenat voljnog vršenja radnje inače katakterističan za čovekovo kretanje – vetar sh. *dolazi, ide*, bug. *идва*. Personifikacija je uočljiva i kod onih naziva vetrova motivisanih pravcem iz kojeg vetar dolazi koji se formalno poklapaju sa ojkonimima ili etnonimima: bug. *вранянин*, (Ćustendil), *самоковецо* (Ćustendil, Debelilak), *странджар* (Ihtimansko), *софианец* (Botevgrad), *свиштовлийа* (Nikopoljsko), *варналията* (Kozličino), *маџерин* (Golemanovo), *маџарин* (Bojnica), *маџарин* (Kula), *срџбин* (Botevsko), *срџбина* (Vidinsko), *ромџнеца* (Bregovo), sh. *vidinlija* (Timok, Stanojević 1927: 180), *segedinac* (Sremski Karlovci, Pančevo, Mihajlović 1966: 116), *sofijanac* (Krajište i Vlasina, Nikolić 1912: 103), *šumadinac* (Kolubara i Podgorina, Pavlović 1907, cit. prema Mihajlović 1966: 119), *bugarin* (Vranjska Pčinja, Mihajlović 1966: 104), *mađar, mađarac* (Ključ, Beograd, Kolubara i Podgorina, Donje Dragačevo, Mihajlović 1966: 112). Zanimljivo je da se u južnoj Srbiji i imenovanja za mitološko biće (*h*)*alu* stvaraju po ovom tvorbenom modelu: *Bugarka, Ruskinja, Ilinka Rumunka* (SM 559, s.v. *hala*).

Mitološko biće u obliku vetra

Predstava o vetru kao mitološkom biću realizuje se leksički onda kada je za naziv vetra kao motivacija poslužio ili način njegovog duvanja, ili posledice koje to duvanje ima po čoveka, njegovo imanje i prinose. Po pravilu, te su posledice negativne, jer što je veći značaj nekog objekta ili pojave za čoveka, veća je i verovatnoća da će leksičko obrazovanje koje ih označava sadržati vrednosni sud (Mačkiewicz 1992: 14). Vendina (1998: 42) navodi da je za semantičku sferu “vremenske prilike” karakteristična leksika koja se grupiše oko negativnih vrednosnih polova: “найболее яркое словообразовательное выражение получили имена, входящие в номинативный участок ‘атмосферные и климатические явления’ относящиеся к миру антиценностей (плохая погода и сопровождающие ее дождь, снег, мороз, ветер итд.)”. Negativna ocena naročito je prisutna upravo u grupi imena za vetrove koja su motivisana posledicama po prinose i imanje jer narodna svest daleko češće tvorbeno markira negativne nego pozitivne posledice.

Za južnoslovenski areal karakteristična su imena vetrova koja se poklapaju sa nazivima za mitološka bića (cf. SD I, 359, s.v. *ветер*). Vetrove imenovane na ovaj način sa predstavama o mitološkim bićima povezuje ili njihova jačina, ili štetne posledice koje njihovo duvanje donosi.

tačke): bug. *южн’акѣт* (Pazardžik), *югѣ* (Trnovsko), *йук* (Vidin), *северн’ако* (Sušica, Samokov, Veliko Trnovo), *западниакѣт, зѣпадн’акѣ* (Pavlikeni), *речнико* “вятър който идва от клисура” (Ćustendil), *изгорек* “вятър който духа от планината” (Blagoevgrad), *загорин* “вятър който духа от гората” (Varna), sh. *sever* (Levač, Bušetić 1903: 464; Zaglavak, Stanojević 1913: 11), *zapad* (Mlava, Jovanović 1903: 257), *zapadni vetar* (Banjani, Tomić 1949: 291), *zapadnjak* (Donje Dragačevo, Erdeljanović 1902: 8), *jug* (Mlava, Jovanović 1903: 257; Levač, Bušetić 1903: 464), *jugovina* (Gornja Pčinja, Trifunski 1964: 17), *istok* (Vranjska Pčinja, Nikolić 1903: 105, Temnić, Mijatović 1905: 253), *istočnik* (Trifunski 1964: 17), *banjanin* (po Ćustendil-banji, Vranjska Pčinja, Nikolić 1903: 102), *klišurac* (Donje Nerodimlje, Kosovo, Urošević 1965: 8) itd., ili relativnog sistema orijentacije (tj. topološke orijentacije, koja se uspostavlja na osnovu karakteristika reljefa i najčešće se pri imenovanju vetrova realizuje kroz opoziciju *gore:dole*): bug. *горн’ака, долн’ака* (Lomsko), *долну вятѣр* (Karlovsko), *долния вятѣр* (Novozagorsko), *долняк* (Carevište), *дулняк* (Razlog, Ruse, Plovdiv), *гурняк* (Pavlikeni), *горняк* (Pleven), *горну вятѣр, горни вятѣр* itd., sh. *gornjak* (Vlasotince, Kostić 1953: 12), *gornjac* (RJAZU), *gornji vetar* (Zeta, Jovičević 1926: 364), *gornjiot vetar* (Krajište, Nikolić 1912: 30), *dolnjak* (Senta, Mihajlović 1966: 107), *donji vetar* (Zeta, Jovičević 1926: 364), itd.

(h)ala

Bug. *хала*, *халетина* «јак ветар» (Кондратенко 2002: 64), *хала* «јак ветар sa kišom, gradom i grmljavinom», *пиротска хала* «ветар koji donosi gradonosne oblake» (Sofijsko), sh. *ala* «oluja sa gradom, nepogoda» (Homolje, RSANU; Uskoci, Stanić 1990); «јак, hladan, štetan ветар» (Kosovo, Elezović I; Vasojevići, Stijović 1990); «јак ветар, nepogoda» (Vranje, Zlatanović 1998); *timočka hala* (Resava); isp. i *ala* «plamenjača, kiša sa suncem štetna po useve» (Prošćenje, Vujičić; Uskoci, Stanić 1990).

U RSANU *ala* je definisana kao «krilata, proždrljiva neman; babice, nečiste sile koje napadaju dete i porodilju za četrdeset dana; onaj koji je proždrljiv, gramziv, stvo-renje ogromne fizičke snage; oluja s gradom, nepogoda», dok Геров за bug. *хала* daje sledeće definicije: «јак ветар, oluja; snažan čovek, junak; proždrljiv čovek; brz, silovit, pomaman; neko izmišljeno biće kao zmaj koje tobože šalje vetrove; велики zmaj, gospodar nekog osoja, planine, velikog drveta, predela; zmaj, aždaja; samovila, vila». Za većinu navedenih značenja zajedničke su seme 'jačina, silovitost' i 'nezasitost, proždrljivost'.

Slovenski etimolozi nisu jedinstveni kada je reč o poreklu lekseme (h)ala. Neki od njih zastupaju tezu o njenom aloglotskom poreklu – dok je jedni autori tumače kao grecizam (Младенов 665, Филипова-Байрова 1969: 169, Ionescu 1976: 84) i izvode je iz grč. *χάλαξα* «grad», drugi je smatraju turcizmom dobijenim od tur. *ala* < «zmija» (Skok I, 651-652, s.v. (h)ala; Knežević 1962: 139). U drugoj se grupi nalaze autori koji za imenicu (h)ala pretpostavljaju slovenko poreklo: Трубачев rekonstruiše psl. **xala/*xalb* kao derivat sa duženjem korenskog vokala od **xoliti* (ЭССЯ 8, 12-13); Radenković (2000: 314-315) podupire ovakvu etimologiju, pretpostavljajući da je *hala* eufemizam sa značenjem «mazna, ona koja mazi» u vezi sa **xaliti/*xoliti* «grepsti, umivati, čistiti» > sličan eufemizimima za druga mitološka bića, ili da je značenje naziva povezano sa nekom od mitoloških funkcija hale. Bjeletić (2002) semantičku komponentu viora, oluje smatra arhaičnijom od ostalih kad je leksema (h)ala u pitanju i zaključuje da je «hala prvobitno označavala nepogodu, stihiju, a paralelno s njom i demona» (op. cit., 81). Slovensko poreklo (h)ale zastupaju i autori Etimološkog rečnika srpskog jezika (ERSJ I, s.v. *ala*).

lam(n)ja

U istočnobalkanskom arealu, paralelno sa (h)alom javlja se lamnja, mitološko biće sličnih osobina i funkcija. Ova leksema je grčkog porekla (srgrč. *λάμια, λαμια* «огромна riba, zmaj, јак ветар» < stgrč. *λάμια* «čudovište, strašilo») i u njenoj se semantici prepliću značenja «mitološko biće» i «јак ветар» (Bjeletić 2002: 76, Skok I, 651-652, s.v. *lamnja*, БЕР III, 303); isp. bug. *ламище* «јак ветар» (Кондратенко 2002: 64), mak. *ламја, ламња, луња* «predvodnica oluje i gradonosnih oblaci koji uništavaju useve» (Вражиновски 1995: 48-49).

Duванje vetra izaziva negativne posledice

Ekvivalentno opštoj predstavi o mitološkim bićima, u narodnim predstavama vetar vrši određene radnje koje po pravilu negativno utiču na imanje i domaće životinje. Uvek negativnu semantiku nose sledeći glagoli koji se nalaze u osnovi imenovanja vetrova na području istočnog Balkana:

derati

Bug. *кожодер, козодер* (Čustendil), *дерийаре* (Lozen), *дерибиула* (Črna Gora), *дирибиул* “духа от север; мори добитъка” (Gabrovsko), *депи-биул* (Pavlikeni), *дерибивул* (Elensko), *дерибивол* (Ihtiman, БД 1967: 57), *депи-бивол* (Pazardžik), *дирибивул* (Plovdiv), *свинодаряец* (Čustendil); sh. *kozjoder* “kvari stoku - kože i svinje” (Pčinja, Nikolić 1903: 105), *kozjoderac* (Krajište, Nikolić 1912: 31), *svinjoderac* (Mlava, Jovanović 1903: 256); mak. *svinjoderac* (Veles, Filipović 1935, cit. prema Mihajlović 1966: 115), *derikokoš* (Timok, Mihajlović 1966: 107).

Leksički spoj *d(e)rati kožu* velike je starine: krakovski praslovesni rečnik kao praslovenske rekonstruiše izraze: **dvrati / derti dervo, korq, lyko, kožq; *dvrati / derti agnq, korvq, kozq, ovqca, krupy, pervje* (SP, s.v. **dvrati*).⁷ U svim nazivima za vetrove koji sadrže glagol *derati*, on stoji u vezi sa nekom domaćom životinjom, što još jednom ukazuje na povlašćeno mesto pojmova vezanih za svakodnevni život i egzistenciju među motivacijama za obrazovanje novih imenovanja; semantika glagola *derati* u južnoslovenskim govorima proširena je sa značenja “skidati kožu” na “biti, udarati, ranjavati, klati, ubijati” (RJAZU), isp. *Dere ga kao vola u kupusu* (Vuk posl., 58). Sa ovom semantikom, glagol *derati* javlja se kao konstitutivni element i drugih leksičkih jedinica vezanih za stoku: *živoderac* “osoba koja loše postupa sa stokom” (Krivi Vir, Rakić 1993: 107); *derna godina* “zla godina, kad se upropasti stoka (‘podere’) usled teške zime” (Piva i Drobnjak, Vuković 1940: 383); nazivi za mesec februar ili mart: bug. *кожодерец* “mart”, *кожудер* “april” (Кондратенко 2002: 64); sh. *derikoža, derac, derača* “Veljača kozja derača... Derača dolazi od derati (...) i misli se na uginjavanje koza kad je u toku veljače vreme nepovoljno”; “Sečko seče, marta dere. Zato se mart i zove derikoža, jer onda najviše lipcava stoka” (Vlajinac 1925: 37), *derimješinjak* “kako u martu lipsava najviše stoke što nema dovoljno hrane, veli se ožujak-derimješinjak” (RSANU), isp. folklorno poređenje *Navukao se haljina kao ožujak mješina* (Vlajinac 1925: 38).

moriti

Glagoli *moriti* i *derati* kao komponente naziva za vetrove stoje u sinonimnom odnosu, s tim što se *moriti* u ovoj funkciji javlja samo na srpskohrvatskom jezičkom terenu: *kozomor* (Dubrovnik, RJAZU; Popovo, Hercegovina, Mićović 1952); “rdavo vrijeme (osobito u proljeće) kad kože crkavaju” (Vuk Rječnik); *svinjomorac* (Vranjska Pčinja, Nikolić 1903; Negotinska krajina, Timok, Dinić 1988: 254). Loma (2002: 38, f. 70) naziv *svinjomorac* koji je “rasprostranjen na širem području Srbije” smatra preosmišljenom varijantom naziva *sinjomorac* “onaj koji duva sa Sinjeg, tj. Crnog mora”⁸. Ukoliko se, međutim, ima u vidu čitava paradigma imenovanja za vetrove sa komponentom *moriti* i drugim semantički srodnim glagolima kod kojih je u prvom delu složenice naziv za neku od domaćih životinja, postaje jasno da leksema *svinjomorac* nije samo preosmišljena varijanta lekseme *sinjomorac*. Verovatno ne važi ni obrnuto, pošto su imenovanja za vetrove koji duvaju iz određenog pravca često formirana po ovom modelu: stari orijentalni sistem povezivanja nebeskih pravaca sa bojama bio je, kako ističe Šubert (2001: 73), popularan i kod slovenskih naroda (isp. i Filipović 1961), što se ogleda i u nekoliko slovenskih imena za mora: Crveno more je južno more, Crno more je iz pozicije Turaka severno, a Belim morem su Srbi i Hrvati nazivali Sredozemno i Egejsko more, dok su ovim nazivom

⁷ O folklornim značenjima glagola *derati* v. Sikimić 1999.

⁸ O nazivu *Sinje more* za Crno more v. Loma loc. cit.

Grci i Bugari imenovali isključivo Egejsko more (*loc. cit.*). U građi kojom raspolazemo, beli vetar je dosledno vetar koji duva s juga, dakle iz pravca Egejskog mora: isp. bug. *б'ал в'атар* (Belensko), *белуѣа ветѣр*, *беломорец* (Haskovsko), *белчо* (Trakija), *бейлан* (Čepinsko), sh. *bel vetar* (Vranjska Pčinja, Nikolić 1903: 103), *beli vetar* (Zaglavak, *op. cit.*), dok se za druge vetrove nazvane prema bojama ne može, bar u sinhronoj perspektivi, uspostaviti jasan kriterijum za odnos između boje i pravca, tj. strane sveta: bug. *чѣрни ветѣр* (Lomsko), *чѣрни в'атпуу* južni (Varna), *чѣрен вятѣр* severni (Šumen), *ч'ѣрни'а в'атѣр* zapadni vetar (Gen. Tošev, Ruse), *црнуѣо ветер* zapadni (Čustendil). sh. *crnijiот*, *crnio* zapadni (Krajište i Vlasina, Nikolić 1912: 30), bug. *чѣрвенку* jugozapadni vetar (Bjalensko), sh. *crven vetar* (Vranjska Pčinja, Nikolić 1903: 104). Objašnjenje za ovu nedoslednost svakako se može tražiti u jezičkom i kulturološkom uticaju drugih naroda, pre svega turskog, jer su neka imena za vetrove, analogno imenu Crnog mora, preuzeta direktno iz turskog ili drugih jezika.⁹

Velika je verovatnoća, dakle, da nazivi *svinjomorac* i *sinjomorac* imaju odvojene motivacije i da ih ne treba ih izvoditi jednog iz drugog; prvi se zasniva na verovanju da duvanje određenog vetra može imati posledice po zdravlje domaćih životinja na imanju, dok je u osnovi imenovanja u drugom slučaju prostorna orijentacija korisnika datog imena.

jesti

Glagol *jesti* kako komponenta leksema koje označavaju meteorološke pojave karakterističan je za jugoistočne srpske govore: isp. *izedina* “vetar” (Vranjska Pčinja, Nikolić 1903: 103), *maglojedina* “gusta i hladna magla od koje u proleće mogu da stradaju biljke” (Vranje, Zlatanović 1998: 218); u vezi sa poslednjim navedenim primerom može doći i do modifikacije značenja po modelu *agens > pacijens*: *magloedina* “ispijeni plodovi ili rastinje koje upropastila (pojela) magla” (Timok, Dinić 1988: 140) ili *agens > lokus*: *maglojedina* “mesto gde se zadržava magla” (Vranje, Zlatanović 1998: 218). Produktivnost ovog tvorbenog modela pokazuju i sledeće lekseme: *vukojedina* “a. meso, ređe i koža i vuna od marvinčeta koje je vuk zaklao; b. bolest koja se dobije kada se jede meso od brava koga je zaklao vuk; c. rane koje dobije novorođenče čija je majka jela meso od brava koga je vuk zaklao ili ujela zmija, od kokoši koju je oteo jastreb i sl.; d. ospa, obično po licu; ranice koje izaziva tuberkuloza kože” (RSANU); “(pripovijedaju) kad žena trudna jede mesa od ovce, ili koze, koju je vuk jeo, onda po njezinom djetetu, kad se rodi, iziđu nekakve rane, koje se zovu vukojedina. Vukojedina se kadi izmetom i tijekom se liječi” (Vuk Rječnik). Isp. i rus. *волкодав* severoistočni vetar (pskov., SD I, 360, s.v. ветер), sh. *vukodavina* ‘ostatak vune sa ovce koju su pojeli vukovi (Resava, RSANU, Krivi Vir, Rakić 1993: 104), *vlkodavina* ‘a. ono što su udavili vuci pa je ostalo nedojedeno; b. mesto gde vuci najradije napadaju stoku’ (Timok, Dinić 1992: 393).

Mitološka bića koja se u narodnim predstavama zamišljaju u obliku vetra, obično se odlikuju proždrljivošću koja je direktno povezana sa štetom koju takva bića izazivaju na imanju. Tako je u pripovesti o odnošenju roda sa njiva (Srbija, Bugarska) hala data u liku mršavog, proždrljivog čoveka, koji iz velikih sudova kusa mleko u koje su udrobljeni crni, zeleni i beli hleb (crni hleb od žita koje je hala obrala ujutru s njiva dok je padala kao

⁹ Istu pojavu srećemo kod imena vetrova na hrvatskom primorju: ime vetra *libecchio* (lebić) “potječe iz Sicilije gdje se naziva *libbici* jer puše iz Libije (PE VIII, 135); za *grego*, jugositočni vetar na ostrvu Lopudu, Deanović (1954: 158) kaže da se “taj naziv raširio bez obzira na njegovo geografsko značenje, on zapravo odgovara južnoj Italiji, kojoj je Grčka na istoku, dok je ona za Jadran na jugozapadu”.

magla, zeleni - od žita pre cvetanja i beli - od zrelog žita (SM 559-560, s.v. *hala*). Isp. i izraz *Halo nesita!* (*loc. cit.*). I sekundarna semantika imenice *ala* podrazumeva ovu osobinu: *ala* "proždrljiva, gramziva osoba" (RSANU; Uskoci, Stanić 1990; Vasojevići, Stijović 1990); "nezajajljivost, nenasitost; proždrljiva osoba ili životinja" (Prizren, Čemerikić); isp. i definicije lekseme *ala* u RSANU i *хала* kod Gerova.

Vetrovi - uzročnici bolesti

Verovanje da su vetrovi uzročnici bolesti predstavlja motiv za njihova imena kao što su bug. *беснио ветер* "според поверието, духа високо и ако някоя чучулига стигне до него, умира и пада, а ако куче изаде такава чучулига, побеснява" (Čustendil); *бесен вятър* "според едно поверие, духа високо над облаците и оттам чучулигите преносят болестта бяс на земята" (Tagarevo), sh. *besni vetrovi* "tim vetrovima objašnjavaju besnilo pasa: tica čevrljuga kad odleti do tih besnih vetrova, uquine, padne, pas je pojede i odmah pobesni" (Vranjska Pčinja, Nikolić 1903: 105).

Zaključna razmatranja

U slovenskoj tradicionalnoj kulturi se predstave o mitološkim bićima i vetrovima u visokom stepenu prepliću i često su ova dva pojma izjednačena. U ovom radu smo, s jedne strane, predstavili osobine i funkcije mitoloških bića (*h)ala* i *lam(n)ja*, koja se zamišljaju ili u obliku vetra ili kao zmajoliki uništavači prinosa, demoni oluje i proždrljivosti (Плотникова 1998: 121), i opisali sistem verovanja vezanih za njih i karakteristika koje im se pripisuju. Sa druge strane, dat je leksički materijal sa područja istočnog Balkana koji pripada semantičkoj sferi "imena vetrova", i pokazano je da pojedinačne komponente koje pripadaju sistemu verovanja vezanih za (*h)alu* i *lam(n)ju* kao "vetrolika" bića služe za motivaciju imenovanja vetrova u pomenutom arealu: vetrovi uništavaju prinose (*jedu, suše* plodove) i domaće životinje (*jedu ih, deru, more, dave*), donose bolesti kao što su besnilo itd. Sve te osobine nalazimo i kod samih mitoloških bića, izražene u verovanjima, predanjima i ostalim folklornim tekstovima: "Hala ljudima odnosi rod s njiva, prouzrokuje bolesti. (...) Hala odnosi letinu ili, kako se kaže *pije beričet* - pšenicu, grožđe u ranoj fazi sazrevanja (u Bugarskoj se verovalo da ala pada na njive kao gusta magla i obira plod, kao i lamja). Najčešće se za halu veruje da vodi gradonosne oblake (Pomoravlje, Kosovo, Dragačevo, zapadna Bugarska). U basmi iz okoline Knjaževca ala se opisuje kao 'zmija troglavkinja', koja *U jedna usta nosi vile i vetrovi, | druga usta - izdat i zle bolesti, | treća usta - učinci i rasturci*" (SM 559-560, s.v. *hala*). I lamja "se spušta u vidu dugotrajne magle na polja ili vinograde kada su u cvetu i odnosi (obira) njihovu plodornost.¹⁰ (...) U pesmama iz Makedonije i Bugarske, lamja se prikazuje kao razorna sila koja uništava letinu" (*op. cit.*, 329-330, s.v. *lamja*).

Analizirani leksički materijal predstavlja još jednu potvrdu uske veze (i čak istovetnosti) između vetra i mitološkog bića u predstavama južnih Slovena.

¹⁰ Isp. sledeći tekst: *Паднала е гъста мъгла | на Софийско равно поле | Не е била гъста мъгла | Но е била сура ламя | да си яде бяла пшеница | и да зобе бяло грозде* (Маринов 1914: 60).

Literatura i izvori

- БД 1967: *Българска диалектология*, София 1967
- БЕР: *Български етимологичен речник* 1-5, Издателство на БАН, София, 1962-1996.
- Bjeletić 2002: M. Bjeletić, *Duhovna kultura Slovena u svetlu etimologije: jsl. (h)ala*, *Dzieje Słowian w świetle leksyki. Pamięci Profesora Franciszka Ślawnskiego*, Kraków 2002, 75-82.
- Bosić 1985: M. Bosić, *Božićni običaji Srba u Vojvodini*, Beograd 1985.
- Bruner / Goodnow / Austin 1986: J. S. Bruner, J. J. Goodnow, G. A. Austin, *A Study of Thinking*, Transaction, New Brunswick, N.J. / Oxford, 1986.
- Bušetić 1903: T. Bušetić, Levač, *Srpski etnografski zbornik, Naselja i poreklo stanovništva*, II, Beograd 1903.
- Čemerikić: D. Čemerikić, *Leksička zbirka iz Prizrena*.
- Deanović 1954: M. Deanović, Pomorski i ribarski nazivi romanskog podrijetla na Lopu-
du, *Anali Historijskog instituta u Dubrovniku*, Dubrovnik 1954, 149-179.
- Dinić 1988: J. Dinić, Rečnik timočkog govora, *Srpski dijalektološki zbornik* 34, Beograd 1988, 7-335.
- Erdeljanović 1902: J. Erdeljanović, Donje Dragačevo, *Srpski etnografski zbornik, Naselja i poreklo stanovništva* I, Beograd 1902.
- ERSJ: *Etimološki rečnik srpskog jezika* I, Beograd 2003.
- Филипова-Байрова 1969: М. Филипова-Байрова, *Гръцки заемки в съвременния български език*, София 1969.
- Filipović 1935: M. Filipović, Severna veleška sela, *Srpski etnografski zbornik, Naselja i poreklo stanovništva* 28, Beograd 1939.
- Filipović 1961: M. Filipović, Nazivanje strana sveta i naroda po bojama, *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, 29, Novi Sad 1961.
- Геров: Н. Геров, *Речник на български език*, 1-5, София 1975-78.
- Ionescu 1976: A. I. Ionescu, *Emprunts grecs dans la terminologie mythologique des langues balkaniques*,
- Ivanišević 1903: F. Ivanišević, Poljica, narodni život i običaji, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, Zagreb 1903, 183-336.
- Jovanović 1903: Lj. Jovanović, Mlava, *Srpski etnografski zbornik, Naselja i poreklo stanovništva* II, Beograd 1903.
- Jovičević 1926: A. Jovičević, Zeta i Lješko Polje, *Srpski etnografski zbornik, Naselja i poreklo stanovništva* XXIII, Beograd 1926.
- Knežević 1962: A. Knežević, *Die Turzismen in der Sprache der Kroaten und Serben*, Meisenheim am Glan 1962.
- Кондратенко 2002: М. М. Кондратенко, Особенности мотивации в говорах болгарского языка (на материале метеорологической лексики, *Малый диалектологический атлас балканских языков, Материалы пятого рабочего совещания*, Санкт-Петербург 2002., 61-65.
- Kostić 1953: M. Kostić, Vlasotince, *Glas Srpskog geografskog društva*, XXXIII/2, Beograd 1953, 119-129.
- Kovalev 1996: Г. Ф. Ковалев, Астронимы в говорах Воронежской области, *Актуальные проблемы изучения русских народных говоров, Материалы межвузовской научной конференции*, Арзамас 1996.

- Loma 2002: A. Loma, *Prakosovo. Slovenski i indoevropski koreni srpske epike*, Beograd.
- Maćkiewicz 1999: J. Maćkiewicz, Co to jest „językowy obraz świata”, *Etnolingwistyka* 11, 7-24.
- Маринов 1914: Д. Маринов, Народна вяра и религиозни народни обичаи, *Сборник на народни умотворения* 28, София 1914.
- Міćović 1952: Lj. Міćović, Život i običaji Popovaca, *Srpski etnografski zbornik* 65, Beograd.
- Mihajlović 1966: V. Mihajlović, Srpskohrvatski nazivi vetrova, *Prilozi proučavanju jezika*, II, Novi Sad, 99-125.
- Mijatović 1905: S. Mijatović, Temnić, *Srpski etnografski zbornik, Naselja i poreklo stanovništva* III, Beograd.
- Младенов 1941: С. Младенов, *Етимологически и правописен речник на българския книжовен език*, София 1941.
- Mladenova 1998: O Mladenova, *Grapes and Wine in the Balkans. An Ethno-Linguistic Study*, Wiesbaden 1998.
- Nakićenović 1913: S. Nakićenović, Boka, *Srpski etnografski zbornik, Naselja i poreklo stanovništva* IX, Beograd.
- Nikolić 1903: R. Nikolić, Vranjska Pčinja u slivu Južne Morave, *Srpski etnografski zbornik, Naselja i poreklo stanovništva* II, Beograd.
- Nikolić 1912: R. Nikolić, Krajište i Vlasina, *Srpski etnografski zbornik, Naselja i poreklo stanovništva* VIII, Beograd.
- Nikolaeva 1983: Т. М. Николаева, Качественны прилагательные и отражение картины мира, *Славянское и балканское языкознание, Проблемы лексикологии*, Москва.
- Pavlović 1907: Lj. Pavlović, Kolubara i Podgorina, *Srpski etnografski zbornik, Naselja i poreklo stanovništva* IV, Beograd.
- PE: *Pomorska enciklopedija*, Zagreb 1964-1974.
- Плотникова 1988: А. А. Плотникова, Южнославянская народная демонология в балканском контексте, *Studia Mythologica Slavica* 1, 1998, 119-130.
- Плотникова 1998а: А. А. Плотникова, Фрагмент балканскославянской народной демонологии: Борьба воздушных демонов, *Слово и культура*, том 2, Т. А. Агапкина, А. Ф. Журавлев, С. М. Толстая (ур.), Москва 1998, 158-169.
- Плотникова 2000: А. А. Плотникова, Мифология атмосферных и небесных явлений у балканских славян, *Славянский и балканский фольклор*, Москва 2000, 243-258.
- Plotnikova 2001: A. A: Plotnikova, Demonski oblici vetra u verovanjima južnih Slovena, *Raskovnik* 101, Beograd (u pripremi).
- Radenković 2000: Lj. Radenković, Mitološki stanovnici voda, *Danica. Srpski narodni kalendar za godinu 2001*, Beograd 2000, 310-316.
- Rakić 1993: S. Rakić-Milojković, Pastirska terminologija Krivovirskog Timoka, *Srpski dijalektološki zbornik*, 39, Beograd.
- RJAZU: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb 1880-1976.
- RSANU: *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*, Beograd 1954-.
- СД: *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*, т. 1, Москва 1995.
- Sikimić 1999: B. Sikimić, Koža deverska, *Srpski jezik* IV/1-2, Beograd-Nikšić, 337-359.
- Skok: P. Skok: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* I-IV, Zagreb, 1971-1974.
- SP: *Słownik prasłowiański*, Wrocław etc., 1974-

- SM: *Slovenska mitologija*. Enciklopedijski rečnik, Beograd 2001.
- СРНГ: *Словарь русских народных говоров*, Москва-Ленинград 1965-
- Stanić 1990: M. Stanić, *Uskočki rečnik* I, 1990.
- Stanojević 1913: M. Stanojević, Zaglavak, *Srpski etnografski zbornik, Naselja i poreklo stanovništva* IX, Beograd.
- Stanojević 1927: M. Stanojević, Prilozi rečniku timočkog govora, *Srpski dijalektološki zbornik* 3, Beograd - Zemun, 173-194.
- Stijović 1990: R. Stijović, Iz leksike Vasojevića, *Srpski dijalektološki zbornik* 36, Beograd 1990, 121-380.
- Šubert 2001: G. Šubert, Boje kao sredstvo orijentacije kod Slovena, *Kodovi slovenskih kultura*, 6, Beograd, 66-77.
- Todorova 1999: M. Todorova, Imaginarni Balkan, XX vek, Beograd.
- Толстой / Толстая 1981: Н. И. Толстой, С. М. Толстая, Заметки по славянскому язычеству 5, Защита от града в Драгачеве и других сербских зонах, *Славянский и балканский фольклор* 1981.
- Tomić 1949: S. Tomić, Banjani, *Srpski etnografski zbornik, Naselja i poreklo stanovništva* 31, Beograd.
- Топоров 1982: Модель мира, Мифы народов мира II, Москва 1982.
- Trifunoski 1964: J. Trifunoski, Gornja Pčinja, *Srpski etnografski zbornik, Naselja i poreklo stanovništva* 38, Beograd.
- Urošević 1965: A. Urošević, Kosovo, *Srpski etnografski zbornik, Naselja i poreklo stanovništva* 39, Beograd.
- Vendina 1998: Т. И. Вендина, Этнолингвистика, аксиология и словообразование, *Слово и культура*, том 1, Москва, 39-48.
- Vlajinac 1925: M. Vlajinac, *Poljska privreda u narodnim poslovicama*, Beograd.
- Вражиноски 1995: Т. Вражиноски, *Народна демонологија на македонците*, Скопје-Прилеп 1995.
- Vuk posl.: V. S. Karadžić, *Srpske narodne poslovice i druge različne kao one u običaj uzete riječi*, Beograd 1972.
- Vuk Rječnik: V. S. Karadžić, *Srpski rječnik*, Beč 1918.
- Vuković 1940: J. Vuković, Akcenat Pive i Drobnjaka, *Srpski dijalektološki zbornik* X, Beograd 1940, 185-417.
- Zečević 1981: S. Zečević, *Mitska bića srpskih predanja*, Beograd 1981.
- Zlatanović 1998: M. Zlatanović, *Rečnik govora južne Srbije*, Vranje 1988.
- Žic 1899: I. Žic, Vrbnik na ostrvu Krku, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, Zagreb 1899, 221-243.
- ЭССЯ: *Этимологический словарь русского языка*, Н. М. Шанский (ур.), Москва 1975.

Winds as Mythological Beings in the Notions of South Slavs in the Eastern Balkan Area

Tanja Petrović

The article explores the relationship of beliefs and notions related to South-Slavic “wind-like” mythological beings such as *(h)ala* and *lam(n)ja*, and the lexicon belonging to the semantic sphere “wind names” in the Eastern Balkan area. It is shown that the most salient characteristics of these mythological beings (they are strong, gluttonous, bring diseases and destroy harvest) are used as a motivation for names of particular winds, which confirms high similarity (and often equality) between meteorological phenomena such as wind or storm, and mythological beings in the notions of South Slavs.